

*Сімутін В. В.,
здобувач кафедри теорії держави і права
НУ «Одеська юридична академія»*

ЗМІСТОУТВОРЮЮЧІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МЕХАНІЗМУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті досліджуються основи організації та діяльності механізму сучасної держави, серед яких головними визнаються: права і свободи людини та поділ влади.

Ключові слова: права і свободи людини, сучасна держава, державна влада, розподіл влад, механізм сучасної держави, принципи механізму сучасної держави.

Постановка проблеми. Одним з головних напрямів сучасної загальнотеоретичної юриспруденції є дослідження сутності та природи сучасної держави, інституційних механізмів організації її діяльності та виконання встановлених функцій.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Ці питання отримали відображення у працях багатьох як вітчизняних – В. В. Копейчикова, М. І. Козюбри, Ю. М. Оборотова, О. Ф. Скакун, так і зарубіжних авторів – Е. П. Григоніса, М. В. Єлезарова, В. С. Нерсисянца, Б. М. Топорніна, Ю. О. Тихомирова, В. Є. Чиркіна, та ін.

Поряд із цим, питання щодо особливостей формування та сутності принципів та основ функціонування механізму сучасної держави не отримали належного обґрунтування. Відповідно, дослідження засад організації та діяльності механізму сучасної держави, є актуальною темою для юридичної науки.

Метою статті є теоретичне дослідження засад організації та діяльності механізму сучасної держави в контексті людиноцентристських тенденцій юриспруденції.

Викладення основного матеріалу. Встановлюючи змістоутворюючі засади організації та діяльності механізму сучасної держави, перш за все необхідно визначитися із поняттям такої держави. На сьогоднішній день існує декілька підходів щодо загальнотеоретичного розуміння сучасної держави.

Термін «сучасна держава» використовується в двох значеннях: по-перше, сучасними називають нині існуючі держави, і, по-друге, сучасною вважається така держава, яка відповідає певним цінностям і нормативам.

Під поняттям «сучасна держава» М. В. Єлізаров розуміє тип політичної системи, що здійснює управління суспільством, охорони його структури, який в своєму розвитку досяг високого рівня організації, розвинення принципів та ідеалів демократії, чіткого розмежування світської та релігійної влади,

застосовує прогресивні методи та засоби вирішення різноманітних проблем соціального життя. Її ознаки: 1) чіткі територіальні межі; 2) розвинений інститут громадянства; 3) наявність професійної армії; 4) розгалужена система демократичних інститутів влади; 5) поділ світської і релігійної влади; 6) наявність сучасних технічних засобів управління [1, 7].

Зазначена типологія суттєво доповнена Р. Купером, який поділяє нині існуючі суспільства та держави на: досучасні, сучасні та постсучасні. До першої групи автор відносить держави які перестали відповідати критерію легітимності на застосування сили. У другій групі діє класична система державного ладу, такі держави зберігають суверенітет та монополію на застосування сили. До третьої групи відносяться держави, які являють собою системи зовнішньої безпеки, що досягнута шляхом взаємозалежності та часткової відмови від суверенітету, а у внутрішніх системах таких держав на перший план виходить особистість [2, 73].

На думку Н. М. Крестовської, риси сучасної держави не тільки зафіксовані в системі нормативних вимог, але й виражені в реальному її бутті. У вигляді конкретних державних інститутів, їх організації та функціонування. Сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, сприйняття не тільки колишніх традицій державності, але й використання загальнолюдських цінностей і змін в сучасному світі [3, 257].

Фактично, сучасні держава і суспільство знаходяться у специфічних взаємовідносинах, які орієнтовані на антропологію як домінуючу сьогодні в світі філософію та обумовлюють принципово новий вектор в опрацюванні теоретичних засад правової державності. Йдеться передусім про визнання «сучасного національного суспільного договору», за яким держава підтверджує своє підпорядковане до суспільства становище, та виступає «зручним інструментом» організації та забезпечення комфортного співіснування членів суспільства [4, 25].

Подібний договір є вираженням та узгодженням свободи народу, фактичною фіксацією того, що потребує суспільство, та того, яким чином такі потреби мають бути втілені в життя або захищені з боку держави та її органів.

Безумовно, такий договір не отримує формальних ознак та не буде підписаним, але йому це і не потрібно. Запорукою його сили і дієвості є заснована на визнанні пріоритетності прав і свобод людини і

громадянина людська свідомість. В свою чергу людина, якщо не має змоги віднести певні відносини до сфери моралі, намагається обґрунтувати їх із боку права. При чому, подібному обґрунтуванню підлягають найбільш важливі для життя соціуму відносини, наприклад, як порядок організації та функціонування механізму держави. Відповідно, такі питання отримують регламентацію у Конституції, або органічному (конституційному) законодавстві. Саме у цьому контексті здійснюється його легалізація – закріплення у основному законі положень, що відповідають потребам суспільства.

У цьому контексті слід зазначити, що державі протистоїть громадянське суспільство як альтернатива, контрагент державного врядування з властивими останньому формалізмом, ієрархією та централізованою директивністю. Сутність, головна ознака громадянського суспільства полягає у відокремленості від державної машини як апарату громадського адміністрування. Громадянське суспільство не є структурною одиницею державного апарату, воно є певним способом життя людей у стилі приватності, сферою людської свободи, це – життєдіяльність особистостей поза офіційною регламентацією, властива кожній людині частка цивільного в її житті [5, 25–26].

Слід відмітити, що сучасна держава є інституціональним втіленням певних цінностей і нормативів, які «підпорядковані» ідеї створення гідних умов реалізації, забезпечення та охорони основних прав і свобод людини. І у цьому аспекті, можливо припустити, що коли мова йде про сучасну державу, то перш за все, це є правова держава. Правова держава, яка виступає не тільки державою, обмеженою правом (і в цьому полягає сенс принципу верховенства права), але й інституцією, що створює умови для втілення у життя прав і свобод людини.

З цього приводу В. С. Нерсесянц вказує, що обмеження держави повинно здійснюватися лише одним правом – правом людини [6, 107].

В іншій своїй праці він застосовує навіть ще категоричніше формулювання: верховенство права в його концентрованому вигляді – це насамперед права і свободи людини і громадянина [7, 7].

Подібної позиції дотримується і Є.І. Колюшин, на думку якого в основі моделі правової держави та принципу верховенства права лежить презумпція визнання людини, її прав і свобод вищою соціальною і правовою цінністю [8, 54].

Серед вітчизняних дослідників таке розуміння «обмеженості правом» обґрунтував В. В. Копейчиков, який вказував, що, говорячи про правову державу та верховенство права, ми маємо на увазі державу, в якій панує право, витлумачене як всезагальний критерій свободи і рівності в суспільстві в цілому і щодо окремих громадян, з принципами, суть яких

складають загальнолюдські етичні норми, соціальна справедливість, гуманізм [9, 16].

Подібне визначення принципу верховенства права як обмеженості домагань державної влади пропонує І. О. Воронов, який окреслює його у термінах «домінування» прав людини по відношенню до прав держави [10, 96].

Саме тому, описуючи генезис та утвердження принципу верховенства права, всі ці дослідники фактично розглядають його в контексті розвитку і законодавчого закріплення прав людини і громадянина.

Як відмічає Є. В. Назаренко, принцип верховенства права проявляється у сукупності таких дій: а) реалізація правотворчості, правозастосовної та правоохоронної діяльності лише відповідно до соціального ідеалу справедливості, згідно з яким людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю; б) утвердження верховенства конституції в діяльності всіх органів і посадових осіб; в) забезпечення у законодавстві пріоритетності загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права; г) утвердження верховенства правового закону в системі нормативних актів та забезпечення принципу правової законності у процесі правозастосовної діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; г) формування розвиненої системи захисту прав людини державою, створення професійного неупередженого і доступного для всіх громадян суду [11, 89].

Так, у Конституції України абсолютно однозначно вказано на те, що: а) людина, її життя, і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3); б) закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй (ст. 8); в) конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасованими (ст. 22); г) права і свободи людини захищаються судом (ст. 55) [12, 3-6].

Відповідно, стає можливим прийти до висновку, що права і свободи людини є однією із змістоутворюючих засад організації та функціонування механізму сучасної держави.

Але при аналізі сутності та природи механізму держави слід враховувати, що такий механізм, перш за все, є особливою, складною системою. Виникнення, розвиток, функціонування, припинення існування будь-яких систем зумовлено певними закономірностями, які мають об'єктивний характер. Посилення, стимулювання впливу позитивних закономірностей, а також створення умов для їх безперешкодної реалізації, та обмеження впливу негативних закономірностей, є обов'язковою умовою розвитку таких систем.

Чим якіснішими є заходи щодо посилення впливу перших і обмеження дії інших закономірностей, тим ефективнішою є діяльність, тим швидше і краще розв'язуються назрілі питання і досягаються поставлені цілі [13, 21].

До позитивних закономірностей такої системи як механізм держави, беззаперечно відносяться принципи організації та функціонування цього механізму.

Принципи механізму держави можна визначити як закріплені в правових нормах найбільш загальні, вихідні положення, панівні в даній державі політичні та правові ідеї, основні засади, керівні настанови, що визначають найважливіші правила, за якими цей механізм організується і функціонує.

Принципи механізму держави можливо класифікувати на загальні принципи і спеціальні. До перших належать політико-правові принципи, характерні для діяльності держави в цілому. До них слід віднести такі принципи як верховенства права, законності, розподілу влад, демократизму, гласності, врахування громадської думки тощо. Другу групу складають принципи, які відображують саме сутність механізму держави. До них відносяться принципи: обмеження правом, розмежування функцій між органами держави, принцип науковості, принцип компетентності та професіоналізму, високого рівня правової культури представників державного апарату, принцип доступності для суспільства, принцип глобальності.

В сукупності зазначених принципів чинне місце відведено принципу розподілу влади. Без реального поділу влади правова держава, а відповідно й сучасна держава, неможлива. Будь-яке порушення цього принципу спричиняє концентрацію влади в одних руках і, як наслідок, панування одного органу влади, що представляє державу, над правом.

За ступенем реалізації принципу розподілу влади в механізмі держави можна і треба судити про ступінь наближення такої держави до правової. Поділ влади не заперечує єдність (але не єдиновладдя) державної влади. Саме тут вступає в дію закон єдності і боротьби протилежностей щодо механізму держави вже не як абстракції, а як реального політико-правового явища. І, навпаки, єдиновладдя завжди притаманне неправовій, тоталітарній (поліцейській) державі і її механізму [14, 105].

Розподіл влади в юридичній науці розуміється в різних значеннях. Це і певна теорія (концепція, вчення). Це і практика державно-правового будівництва. Це водночас і ознака, і принцип правової держави. Відповідно, можливо припустити, що розподіл влади є другою, після прав і свобод людини, фундаментальною засадою організації та функціонування механізму сучасної держави.

Розподіл влади у всіх його значеннях, і як теорії і як принципу, завжди і нерозривно пов'язано з теорією і практикою правової держави. Цілком справедливо з цього приводу, у свій час, зауважив Б. М. Топорнін: «... Поділ влади одночасно виступає як наслідок, породження правової держави, так і передумова, умова її успішного функціонування і розвитку» [15, 207].

У найзагальнішому вигляді розподіл влади полягає в існуванні в державному механізмі трьох гілок влади (або трьох влад): законодавчої, виконавчої та судової, кожна з яких самостійна у межах своєї компетенції і незалежна від інших гілок влади (інших влад). Крім того, кожна з них взаємодіє між собою, і стримує одна одну, утворюючи систему стримувань і протигаг, з тим, щоб жодна з гілок влади не могла б стати абсолютною. Поділ влади, таким чином, є повною, антагоністичною протилежністю єдиновладдя.

Як зазначає О. М. Бандурка, відносини між суб'єктами управління підпорядковані певним тенденціям, і їх застосування в практиці управлінської діяльності не припускає довільності й стихійності [16, 32]. Те ж саме можна сказати і про будь-яку іншу державну діяльність.

Розподіл влади одночасно і передумова правової держави та функціонування її механізму, і необхідний атрибут їх подальшого розвитку. Формування сучасної держави, і особливо її механізму, слід починати з послідовного проведення в життя принципу поділу влади, яким би важким і суперечливим цей шлях не виявився. В іншому випадку, при відступах від цього принципу можна назавжди поховати ідею правової держави, повернутися до тоталітарних і авторитарних форм правління, знову звернути з магістрального шляху правового розвитку людства.

Зачатки теорії поділу влади виявляються ще в античній філософській та політико-правовій думці. Але в тому вигляді, в якому ми її сприймаємо в даний час, дана теорія зародилася в епоху великих буржуазних революцій в Європі (кінець XVII – початок XVIII століть) одночасно з концепцією правової держави. Метою поділу влади в цей період стало обмеження влади монарха та забезпечення свободи громадян. Основоположниками теорії поділу влади по праву вважаються Д. Локк і Ш. Л. Монтеск'є.

Класична, сучасна модель поділу влади була розроблена і практично втілена в життя у США. Вона була доповнена положеннями про рівноправність всіх гілок влади, більш високою роллю судової влади, поділом влади по вертикалі між федерацією та її суб'єктами і ретельно розробленою системою стримувань і протигаг.

Значення принципу розподілу влади, в сучасну епоху, піддається різним інтерпретаціям. Серед них: подання про поділ влади лише як про технічний розподіл функцій між органами влади; обґрунтування верховенства законодавчої влади; виділення «четвертої», звичай президентської влади, що стоїть поза системою і над системою розділених влад. Всі ці інтерпретації, особливо при практичному втіленні їх у державний механізм, не сприяють наближенню до правової держави, а навпаки віддаляють або навіть унеможливають перспективи його становлення та функціонування.

Поділ влади і численні аспекти його розуміння, починаючи від конкретно-історичних витоків формування цієї концепції і до сучасної практики втілення її в державному механізмі, – вказують на високу роль цього принципу у порядку організації та функціонування системи органів, установ та підприємств, за допомогою яких втілюються в життя функції держави.

Висновки. Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що права і свободи людини та розподіл влади, виступають реальними змістоутворюючими засадами організації та діяльності механізму держави. Це пов'язано із тим, що сучасна держава орієнтована на організацію комфортного співіснування життя суспільства, створенню таких умов, при яких головною цінністю виступають права та свободи людини, соціальна забезпеченість населення та демократичні основи формування і функціонування державної влади.

Література:

1. Елизаров М. В. Современное государство в эпоху глобализации: социально-философский анализ: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филос. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / М. В. Елизаров. – Уфа, 2010. – 37 с.
2. Купер Р. Раздор между народами. Порядок и хаос в XXI веке: пер. с англ. яз / Роберт Купер. – М.: Московская школа политических исследований, 2010. – 240 с.
3. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко [та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса: Фенікс, 2012. – 492 с.
4. Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 45 с.
5. Філософія права: навчальний посібник / За ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К., 2000. – 730 с.
6. Нерсесянц В. С. Філософія права / В. С. Нерсесянц. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 652 с.
7. Нерсесянц В. С. Конституционализм как общегосударственная идеология / В. С. Нерсесянц // Конституционно-правовая реформа в Российской Федерации. – М.: ИНИОН РАН, 2000. – С. 6-10.
8. Колюшин Е. И. Конституционное (государственное) право России / Е. И. Колюшин. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 381 с.
9. Копейчиков В. В. Про теоретичні засади конституційного ладу / В. В. Копейчиков // Вісник АПРН України. – Х., 1993. – № 1. – С. 26-34.
10. Воронов І. О. Правова держава як предмет політологічного аналізу / І. О. Воронов. – К.: Віра ІНСАЙТ, 2000. – 375 с.
11. Назаренко Є. В. Державно-правова реформа – шлях до правового прогресу / Є. В. Назаренко // Державно-правова реформа в Україні. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. – С. 87-91.
12. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96вр>
13. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник / В. К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
14. Григонис Э. П. Механизм государства: Теоретико-правовой аспект: дис.... доктора юридических наук: спец. 12.00.01 / Э. П. Григонис. – Санкт-Петербург, 2000. – 430 с.
15. Топорнин Б. Н. Права человека и разделение властей / Б. Н. Топорнин // Права человека: время трудных решений. – М., 1991. – С. 7-49.
16. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: підручник / О. М. Бандурка. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.

Симутин В. В. Права и свободы человека и разделение властей как смыслообразующие основы организации и деятельности механизма современного государства

Аннотация. В статье исследуются основы организации и деятельности механизма современного государства, среди которых главными признаются: права и свободы человека и разделение властей.

Ключевые слова: права и свободы человека, современное государство, государственная власть, распределение властей, механизм современного государства, принципы механизма современного государства.

Simyitin V. Human rights and freedoms and the separation of powers as the sense-bases of the organization and operation of the mechanism of the modern state

Summary. The article investigates the basis for the organization and operation of the mechanism of the modern state, among which the most important are recognized: the human rights and freedoms and the separation of powers.

Keywords: human rights and freedoms, modern state, state power, separation of powers, mechanism of the modern state, principles of the mechanism of the modern state.